

EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİNDEKİ BOLU VE DÖRTDİVAN AĞZINA ÖZGÜ SÖZLER ÜZERİNE*

*Mehmet SOLMAZ***

ÖZET

On yedinci yüzyılın en önemli eserlerinden biri olarak değerlendirilen Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde, seyahat edilen yerlerin coğrafi özellikleri, tarihi, mimarisi, demografik yapısı gibi çeşitli sosyal ve kültürel özellikleriyle birlikte söz konusu yerlerde kullanılan dil, lehçe ve ağızlarla ilgili de bilgiler yer almaktadır. Otuz kadar dille birlikte birçok Türk lehçe ve ağızlarından örneklerin bulunduğu Seyahatname'de, ağızlar konusundaki en kapsamlı örneklerin verildiği listelerden birisi de Seyahatname'nin ikinci cildinde yer alan *Lisân-ı Istılâh-ı Etrâk-ı Tosya ve Bolu ve Dörddivân* başlıklı listedir. Söz konusu listede verilen örnekler, çeşitli seyahatler vesilesiyle Bolu'dan altı defa geçen Evliya Çelebi'nin bu seyahatlerinden ikincisinde, 1050 senesi Recep ayının birinde Defterzâde Mehmet Paşa ile İstanbul'dan Erzurum'a olan seyahati esnasındaki tespitlerine dayanmaktadır. Listede Tosya, Bolu ve Dörtdivan ağızlarından derlenmiş çeşitli alanlara özgü ve bir kısmı birden fazla kelimedenden oluşan, bir kısmı ise cümle kuruluşunda olan yüz bir adet örnek bulunmaktadır. Bu çalışmada, öncelikle *Lisân-ı Istılâh-ı Etrâk-ı Tosya ve Bolu ve Dörddivân* başlığı altında yer alan örnekler Seyahatname'nin üç yazma nüshası olan Topkapı Sarayı Bağdat Köşkü nüshası ile Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa ve Pertev Paşa nüshaları kullanılarak liste halinde verilmiştir. Çalışmanın ikinci kısmında ise listede yer alan örneklerden Bolu ve Dörtdivan'dan derlenmiş olması muhtemel olanlar *Derleme Sözlüğü*'ndeki Bolu iline ait veriler ve yöreden tespit edilen örneklerle karşılaştırılarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi, Seyahatname, Anadolu ağızları, Bolu, Dörtdivan.

ABOUT THE WORDS PECULIAR TO THE BOLU AND DORTDIVAN ACCENT IN THE EVLIYA ÇELEBİ TRAVELBOOK

ABSTRACT

In the Travel Book by Evliya Çelebi, which is deemed to be one of the most important works of the 17th century, there exists - along with the geographical characteristics, history, architecture, demographic

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Abant İ. Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Ortaöğretim Sosyal Alanlar Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi, El-mek: mehmetz@yahoo.com

structure of the places visited - information about such social and cultural characteristics as the languages, dialects and accents used in those places. In the Seyahatname where there are examples of many Turkish dialects and accents along with more or less thirty languages, one of the lists in which the most comprehensive examples of accents are given is the one titled *Lisân-ı Istilâh-ı Etrâk-ı Tosya ve Bolu ve Dörddivân* in the second volume of the Travel Book. The examples in the aforementioned list are based on Evliya Çelebi's evaluations during his second journey, his journey from İstanbul to Erzurum with Defterzade Mehmet Paşa on the first of (month) Recep in 1050, who stopped by Bolu six times in his several travels. Compiled from the Tosya, Bolu and Dörtdivan accents, there are 101 examples in the list peculiar to various fields, some of which are made up of more than one word and some of which are in the form of a sentence. In the current study, the examples under the title *Lisân-ı Istilâh-ı Etrâk-ı Tosya ve Bolu ve Dörddivân* are presented as a list by making use of the three written copies of the Seyahatname; the Topkapı Sarayı Bağdat Köşkü copy, the Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa copy and the Pertev Paşa copy. In the second part of the study, the examples in the list that are possibly compiled from Bolu and Dörtdivan are compared with the data from Bolu in the Compilation Dictionary as well as with the examples derived from the region.

Key Words: Evliya Çelebi, Travel book, Anatolian accents, Bolu, Dörtdivan.

Giriş

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde, seyahat edilen yerlerin coğrafi özellikleri, tarihi, mimarisi, demografik yapısı gibi çeşitli sosyal ve kültürel özellikleriyle birlikte söz konusu yerlerde kullanılan dil, lehçe ve ağızlarla ilgili de bilgiler yer almaktadır. Bu açıdan Seyahatname, hem çeşitli dil ve lehçeler için hem de Türk dili, lehçe ve ağızları için önemli bir kaynaktır. Duman (1995: 153-178) *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Türkçe Açısından Önemi* adlı çalışmasında Seyahatname'nin Türkçenin fonetik gelişmesini göstermesi, etimolojik kaynak olması, sözlük malzemesi kaynağı olması ve ağız malzemesi bakımından önemini vurgulamakta ve seyahatnameyi "sistemli bir şekilde ağız malzemesi aktaran ilk kaynak" (Duman, 1995: 176) olarak değerlendirmektedir.

Seyahatname'de otuz kadar dille birlikte birçok Türk lehçe ve ağızlarından örnekler yer almaktadır (Tekcan 2005: 69). Ağızlar konusunda en fazla örneğin yer aldığı listelerden biri de Seyahatname'nin II. cildinde yer alan *Lisân-ı Istilâh-ı Etrâk-ı Tosya ve Bolu ve Dörddivân* başlıklı söz listesidir. Seyahatname'de bu liste Evliya Çelebi'nin 1646 yılında İstanbul'dan Erzurum'a olan seyahatini anlattığı kısımda yer almaktadır. Söz konusu liste üzerinde Eren (1972) ve Tekcan'ın (2005) da çalışmaları bulunmaktadır.

Evliya Çelebi ve Anadolu Ağızları adlı bildirisinde Eren (1972: 117), Evliya Çelebi'nin *Lisân-ı Istilâh-ı Etrâk-ı Tosya ve Bolu ve Dörddivân* başlıklı söz listesinin "Seyahatname'de Anadolu ağızları için verilen en zengin sözlük" olduğunu belirterek; bu listede yer alan çeşitli örnekleri Anadolu ağızları açısından değerlendirmiştir. Eren'in makalesinde değerlendirdiği sözler ise *kişne, boduç, çoğaç, apışdı, üçbasdı, gaşlı, döngel, dombak, kelem, kızıl ağaç, pürçüklü, yer sapı, hanza (hınza), sepüger (sepüker), göblez, mastı, tula, yetken (yetekez, yetkez)* kelimeleridir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Yazar bu kelimelerden *kişne*, *boduç*, *çoğaç*, *döngel kelem* ve *pürçüklü* 'nün (makalenin hazırlandığı dönemde de) Bolu çevresinde kullanıldığını belirtmektedir (Eren, 1972: 116-118).

Tekcan (2005: 72-74) *Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Diller ve Türk Lehçeleri* başlıklı makalesinin son bölümünde *Lisân-ı Istılâh-ı Etrâk-ı Tosya ve Bolu ve Dörddivân* başlıklı söz listesinde geçen “kurutulmuş meyve” anlamındaki *kak* ve “ses, seda” anlamındaki *ün* sözleri üzerinde de durmakta ve bu sözlerin Divanü Lügati't Türk ile çeşitli lehçelerdeki ve Anadolu ağızlarındaki anlamları ve kullanımlarına yer vermektedir.

Eren ve Tekcan'ın çalışmalarından başka *Lisân-ı Istılâh-ı Etrâk-ı Tosya ve Bolu ve Dörddivân* başlıklı söz listesiyle ilgili olarak Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde hazırlanan bir lisans tezinden de söz edilmektedir.¹ Ancak 1954 yılında sunulduğu ifade edilen söz konusu çalışmaya gerek Ankara Üniversitesi gerekse DTCF Türk Dili Edebiyatı Bölümü kayıtları arasında rastlanılmamıştır.

1. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Tosya, Bolu ve Dörtdivan Türklerine Ait Sözler

Bolu, 17. yüzyılda Osmanlı Devletinin başkenti İstanbul'u devletin doğu vilayetlerine bağlayan ana yollar üzerinde bulunan önemli bir menzil noktasıdır. Evliya Çelebi de çeşitli seyahatler vesilesiyle Bolu'dan altı defa geçmiştir. Ancak, Evliya Çelebi'nin Bolu'yla ilgili gözlem ve tespitleri bu seyahatlerden ikincisinde, 1050 senesi Recep ayının birinde Defterzâde Mehmet Paşa ile İstanbul'dan Erzurum'a olan seyahati esnasındadır (Süme, 2013: 16).

Evliya Çelebi, Seyahatname'de Bolu'yla ilgili olarak önce Düzce, Bolu kalesi, Bolu'nun nahiyeleri, Bolu halkı, Bolu camileri ve Bolu kaplıcasıyla ilgili tespit ve gözlemlere yer verir. Daha sonra ise Gerede kasabasından ve onun nahiyelerinden bahseder. Gerede'nin nahiyelerinden bahsederken de “Nâhiye-i Kızılöz ve Nâhiye-i Alacaöz ve Nâhiye-i Eledivân ve Nâhiye-i Birdivân ve İkidivân ve Üçdivân ve Dörddivân ve'l-hâsil yedi divâna varınca nâhiye isimleridir kim cümlesi dağlar içre sakin olur dağlardır kim halkının başka istilâh (u) elkâbları ve gayrı lehce-i mahsûsaları vardır” (BK 304 277b,278a) diyerek sözü burada yaşayan insanların “lehçe”lerine getirir.

Seyahatname'de Gerede'nin nahiyeleriyle ilgili bilgilerden sonra *Lisân-ı Istılâh-ı Etrâk-ı Tosya ve Bolu ve Dörddivân* şeklinde bir başlık yer almaktadır.²Bu başlığın altında ise hemen söz listesine geçilmeyip öncelikle *divân* kelimesi “Evvelâ bu Etrâkin divân ta'bîr etdikleri Erdoğan (Ertuğrul), Âl-i Selçukiyân Sultân Alâeddîn asrında boy begi iken kefer elinden bu dağlan feth etdikçe re'âyâ vü berâyâya istimâlet vermediğün divân idüp kôs çaldığı yerlere hâlâdivân lafzıyla ta'bîr idüp yedi divân yedi nâhiye olmuşdur” şeklinde açıklanmaktadır. Daha sonra ise buralarda yani *yedi divânda* yaşayan halk “dâğî ve bâğî ve yağî âdemlerdir” şeklinde tarif edilmiş ve “lisanları budur” denilerek söz listesine geçilmiştir (BK 304 278a).

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde geçen *Lisân-ı Istılâh-ı Etrâk-ı Tosya ve Bolu ve Dörddivân* başlıklı söz listesi Ahmet Cevdet (1314) Zuhuri Danişman (1969), Kurşun, Kahraman ve Dağlı (2006) ve de Dankoff'un (2004) çalışmalarında da bütünüyle verilmiştir.³ Ancak Eren (1972: 116) “Evliya Çelebi'nin Tosya, Bolu, Dörtdivan Türklerinin dilleri üzerine verdiği örnekleri değerlendirirken Seyahatname'nin bütün yazmalarının göz önünde bulundurulması gerektiğini; örneklerin bir bölümünün ise bütün yazmaların göz önünde tutulması halinde bile çözülemediğini” belirtmektedir.

¹Osman Şentürk, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Folklorik Unsurlar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999. s.1.

² Söz konusu başlık BK 304 (278a) ve HBA 448 (59a) nüshalarında kırmızı mürekkeple *orta başlık* şeklinde ve metinden bağımsızdır. PP 458 (58a) nüshasında ise yine kırmızı mürekkepledir. Ancak öncesi ve sonrasında metin yer almaktadır.

³ Ahmed Cevdet'in hazırladığı 1314 tarihli baskısında (s. 175-176) aslı harekeli olan söz konusu liste harekesiz olarak verilmiştir. Bu yüzden de bu baskıdan doğrudan yararlanmak mümkün değildir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7Summer 2013

Bu çalışmada, *Lisân-ı Istilâh-ı Etrâk-ı Tosya ve Bolu ve Dörddîvân* başlıklı söz listesinde yer alan bütün örneklerin eksiksiz olarak ortaya konulabilmesi için Eren'in (1972) yukarıda yer verilen uyarıları da göz önünde bulundurularak, Seyahatname'nin ulaşılan üç yazma nüshası kullanılmıştır. Söz konusu nüshalar Topkapı Sarayı Kütüphanesinde bulunan Bağdat Köşkü (BK 304) nüshası ile Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan Pertev Paşa (PP 458) ve Hacı Beşir Ağa (HBA 448) nüshalarıdır. Bu nüshalar üzerinde Bağdat Köşkü nüshasını esas alarak gerçekleştirdiğimiz çalışmalara göre; Tosya, Bolu ve Dörtdivan ağızlarına ait yüz bir adet örnek yer almaktadır. Bu örnekler her üç nüshada da hareketli olarak aynı sırayla ve kırmızı mürekkeple yazılmış satır altı açıklamalarıyla birlikte on ikişer satırda verilmiş olup; şu şekilde sıralanmaktadır:

azık: *ekmek*⁴; **taħul:** *buğday*; **dehle:** *gözet*; **zabar:** *yağ*; **gañlı:** *araba*; **ün:** *āvāz*; **rāhatlık:** *‘avret*; **yevmi gitmec:** *kız*; **kızañ:** *uşak*; **cılız:** *küçük*; **cibar :** *aru*; **Şafā yalavaç:** *Ādem peygamber*; **Çalab haqqı:** *Allāh haqqı*; **yalavaç haqr**⁵: *peygamber haqqı*; **Eşe Yalavaç:** *‘İsā Peygamber*; **çebu faķı:** *çelebi hvāce*; **heleci:** *söz*; **aydıci:** *şeyh*⁶; **bañlayan:** *mü’ezzin*; **şala:** *namāz*; **mezgıt:** *mescid*; **eyne damu:** *cuma’ cāmī’i*; **şavu yeri:** *mezārlik*; **sin yeri:** *mezārlik*; **zāhırlık:** *hammām*; **şavu:** *ağlamak*; **göblez:** *yavru köpek*; **fula:** *zağar*; **çomar:** *koyun köpegi*; **mastı:** *fino köpek*⁷; **yetegen**⁸: *tazi*; **çınaķ:** *arslan*; **şaplıca:** *kirāz*; **dik dük:** *kirāz kurusu*; **kişne:** *vişne*⁹; **ballı darı:** *incir*; **kelem:** *lahanā*; **kızıl ağaç:** *havuç*; **yer şapı:** *havuç*; **pürçüklü:** *havuç*; **hınza:** *kereviz*; **sepüger:** *turp*; **çoğaç:** *güneş*; **oğlan babuci:** *armud kurusu*; **tüglice donbaķ:** *dikenli kestāne*; **tülice yumru:** *şeftālū*; **dombak**¹⁰: *kestāne*; **ķaplıca burķa:** *yumurta*; **beg aş**¹¹: *yumurta*; **çullu cücük:** *tavuk*; **maşatlık:** *mezārlik*; **göynümiş:** *olmuş meyve*; **ķaķ:** *kuru*; **ķaķac:** *paşırma*¹²; **faķı:** *hoca*; **zili:** *sini*; **zırfe zağrı:** *kaşık*; **mav mav**¹³: *kedi*; **çelerdi:** *baķdı*; **dızıkđım:** *darıldım*; **palatık:** *şāhnişin*; **ķırañ:** *daşra*; **hayad:** *avlu*; **yığma depe:** *pilav*; **şaraş**¹⁴: *zerde*; **ķarış ķatış:** *aşır aş*; **çakal maķal:** *kalye borānī*; **şıķı:** *bulğur*; **çuluķ:** *dutmaç*; **toķmağı:** *herse aş*; **şarığı burma:** *baķlava gibidir*; **hevāy dızlık:** *börek gibidir*; **döngel:** *muşmula*; **boduç:** *ağaç ba(r)đak*; **yilip:** *pālūde*; **kekremsi:** *şarāb*; **hörpüldedir:** *içer*; **ziveñ mi:** *gider misin*; **zilib:** *hālı*; **dıķı**¹⁵: *ķarın ağrısı*; **söykenenek:** *yaşdıķ*; **söyken:** *yaşđan*; **çırak:** *müm*; **apışdı:** *şacayak*; **üç başdı:** *şacayak*; **maķrıķ:** *mundar*; **muşmul:** *temiz*; **çep:** *göç*; **toķ toķ:** *havān*; **sümeke:** *fāydasız*; **ķaķaķ:** *egseri*; **ķirman:** *ig*; **çığlık:** *şadā*; **ise haķı**¹⁶: *‘İsā hvāce*; **cavvaķ:** *lebbi*; **ne yalıñ:** *nedir hālīñ*; **oñat gat:** *eydir ey*; **çizgindi dedim:** *ağrığı başım*; **efelim:** *ķardaşım*; **setlek:** *āferim*.

Seyahatname'de yer alan Tosya, Bolu ve Dörtdivan ağızlarından derlenmiş örnekler çeşitli alanlara özgü farklı kelime ve sözlere. Bu kelime ve sözlere ilgili bir sınıflandırma yapıldığında ise; araç-gereç adları, çekimli fiil ve cümleler, dinle ilgili kelimeler, hayvan adları, kişilerle ilgili

⁴ BK 304 278a; PP 458 58a; HBA 448 59a

⁵ HBA 448 nüshasında bu sözün açıklaması yoktur.

⁶ BK 304 278b; HBA 448 59b

⁷ PP 458 nüshasındaki açıklama “fino köpegi” şeklindedir.

⁸ PP 458 ve HBA 448 nüshalarında yeteken şeklindedir. Hasan Eren Bu kelimeyle ilgili olarak “Yazmalarda bu veri yetken (veya yitken) biçiminde yazılmıştır. Topkapı Sarayı yazmasında ise bu veri yetekiz (veya yetkez) olarak verilmiştir.” açıklamasında bulunmaktadır.

⁹ PP 458 58b

¹⁰ PP 458 nüshasında “donbak” şeklinde yazılmıştır.

¹¹ PP 458 nüshasında “pek aş” şeklindedir.

¹² PP 458 nüshasında “başırma” şeklindedir.

¹³ PP 458 nüshasında “mava mava” şeklindedir.

¹⁴ PP 458 nüshasında “sarı aş” şeklindedir.

¹⁵ PP 458 nüshasında “şıķı” şeklindedir.

¹⁶ Her üç nüshada da aynı şekildedir. Dankoff'un (s.292) sözlüğünde kelime "İse faūi" şeklinde verilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

kelimeler, ses-sözle ilgili kelimeler, yapı ve yer bildiren kelimeler, yiyecek içecek adları ve diğerleri olmak üzere karşımıza dokuz farklı gruptan örnekler çıkmaktadır:

1.1. Araç-Gereç Adları

apışdı: şacayak; **boduç**¹⁷: ağaç ba(r)dak; **çıtrak:** mūm; **ğañlı:** araba; **kaķak:** egseri¹⁸; **kirman:** ig; **söykenenek:** yaşıdık; **toķ toķ:** havān; **üç başdı:** şacayak; **zili:** sini; **zilib:** halı; **zirfe zağrı**¹⁹: kaşık.

1.2. Çekimli Fiil ve Cümleler

çelderdi: bakdı; **çizgindi dedim:** ağırdı başım; **dehle:** gözet; **dızıkđım:** darıldım; **hörpüldedir:** içer; **ne yalıñ:** nedir hālīñ; **oñat gat:** eydir ey; **setlek:** āferim; **söyken:** yaşıdan; **zıbar:** yat; **ziveñ mi**²⁰: gider misin.

1.3. Dinle İlgili Kelimeler

aydıcı: şeyh; **bañlayan:** mü'ezzin; **Çalab haķķı:** Allāh haķķı; **çebu faķı:** çelebi hıvāce; **Ese yalavac:** İsā peygamber; **faķı:** hoca; **İse haķır**²¹: İsā hıwāce; **maķrıķ:** mundar; **muşmul:** temiz; **Şafū yalavaç:** Ādem peygamber; **şalā:** namāz; **yalavaç haķı:** peygamber haķķı.

1.4. Hayvan Adları

cıbar: aru; **çınak:** arslan; **çomar:** koyun köpeđi; **çullu cücük:** tavuk; **göblez:** yavru köpek; **mastı:** fino köpeđi; **mav mav:** kedi; **tuła:** zağar; **yetegen:** fazi;

1.5. Kişilerle İlgili Kelimeler

cılız: küçük; **efelim**²²: kardeşim; **kızañ:** uşak; **merd:** adam; **rāhatlıķ**²³: avret; **yevmi gütmec:** kız.

1.6. Ses-Sözle İlgili Kelimeler

çıglıķ: şada; **heleci:** söz; **ün:** āvāz.

1.7. Yapı ve Yer Bildiren Kelimeler

eyne damı²⁴: cuma'a cāmi'i; **hayad:** avlu; **kırañ:** daşra; **maşatlıķ:** mezārlıķ; **mezgüt:** mescid; **palatıķ**²⁵: şāhnişin; **şavu yeri:** mezārlıķ; **sin yeri:** mezārlıķ; **zāhurlıķ:** hāmmām

1.8. Yiyecek İçecek Adları

1.8.1. Hamur İşleri

azıķ: ekmek; **hevāy dızlıķ:** börek gibidir;

1.8.2. İçecekler

cavvaķ²⁶: lebbi²⁷; **kekremsi:** şarāb.

¹⁷ tahta testi (Dankoff, 2004: 89)

¹⁸ çivi, DS'de (VIII: 2600) bu anlamıyla sadece İstanbul'dan derlenmiş veriler arasında yer almaktadır.

¹⁹ zürefa zağarı?

²⁰ ziv: görünmeden savuşma (DS XI: 4390)

²¹ faķı ?

²² ede, efı, efe, eke: büyük kardeş, ağabey (DS V: 1663-1664)

²³ erkeğın karısı, eşi; hanım, avrat (Dankoff, 2004: 230; Duman, 1995:303)

²⁴ eyne: āzıne (f. i.): cuma günü, bayram günü (Devellioğlu, 1986: 73)

²⁵ Dörtdivan ağzında "kóşlúk" (kóşklúk) kelimesi de kullanılmaktadır.

²⁶ cuvak ? : süt; Sulutaş, Konya (DS III: 1020)

²⁷ lebenı ? : sütle ilgili (Devellioğlu, 1986: 651)

1.8.3. Meyveler

ballı darı: incir; **dik dük:** kiraz kurusu; **dombağ:** kestane; **döngel:** muşmula; **göynümiş:** olmuş meyve; **kağ:** kuru; **kişne:** vişne; **oğlan babuci:** armud kurusu; **şaplıca:** kiraz; **tügllice donbağ:** dikenli kestane; **tülice yumru:** şeftali.

1.8.4. Sebzeler

hınza: kereviz; **kelem:** lahanā; **kızıl ağaç:** havuç; **pürçüklü:** havuç; **sepüger:** turp; **yer şapı:** havuç

1.8.5. Tahıllar ve tahıl ürünleri

şıki: bulgur; **tahl:** buğday

1.8.6. Tatlılar

karışkatis: aşır aş; **saraş:** zerde; **şarığı burma:** baklava gibidir; **yilip:** pâlûde²⁸.

1.8.7. Yemekler ve yemek malzemeleri

beg aş: yumurta; **çağal mağal:** kalye borānī; **çuluğ²⁹:** dutmaç; **kağac:** paştırma; **kağlıca burka:** yumurta; **toğmağı:** herse aş³⁰; **yığma depe³¹:** pilav

1.9. Diğer Kelime ve Sözcükler

çep: göç; **çoğaç:** güneş; **diki:** karın ağrısı; **şavu:** ağlamak; **sümeke³²:** faydasız

Listede de görüldüğü üzere Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Tosya, Bolu ve Dörtdivan ağzlarından derlenmiş dokuz farklı grupta sınıflandırdığımız 101 örnek yer almaktadır. Bu örneklerden 30 adedi birden fazla kelimededen oluşmaktadır. Listedeki örneklerin 11 adedi ise cümle kuruluşundaki sözcüktür.

Tosya, Bolu ve Dörtdivan Türklerine ait sözcük içerisinde en çok örnek (34 örnek) yiyecek içecek adlarına aittir. Geriye kalan örneklerin 12'seri araç-gereç adları ve dinle ilgili kelimeler, 11'i çekimli fiil ve cümleler, 9'ar tanesi hayvanlarla ilgili kelimeler ile yapı ve yer bildiren kelimeler, 6'sı kişilerle ilgili kelimeler, 3'ü ise ses-sözcükle ilgili kelimelerden oluşmaktadır.

Yukarıda söz edilen gruplar içerisinde bazı örneklerin fazlalığı da dikkati çekmektedir. Yiyecek içecek adlarına ait örneklerin 17'si meyve-sebze; 11'i ise yemek ve tatlı adlarıdır. Araç-gereç adlarından 6 örnek mutfak eşyasıdır. Hayvanlarla ilgili kelimelerden 5'i ise köpeklerle ilgili kelimelerdir.

Tosya, Bolu ve Dörtdivan Türklerine ait 101 örnekten 5'i ise sınıflandırmadaki gruplarda yer almayan örneklerdir.

²⁸ Muhallebi, Dörtdivan ağzında bugün "pâlize" biçimi mevcuttur.

²⁹ *Derleme Sözlüğü*nde (DS III: 1303) "çullama: koyu un çorbası" şeklinde yer alan veri ilgili olabilir. Dörtdivan ağzında Evliya Çelebi'nin verdiği standart biçim olan *dutmaç* benzeri *oğmaç* ve *bulamaç* biçimleri yaşamaktadır.

³⁰ herise: keşkek yemeği (Devellioğlu, 1986: 427) Yemeğin ana malzemelerinden olan keşkek, Dörtdivan'da eskiden birçok köyde dibek adı verilen oyulmuş taşlarda tokmak adı verilen çekiçlerle buğday dövülerek elde edilmekteydi. Muhtemelen *toğmağı* adı buradan gelmektedir. *Herse aş* günümüzde Doğu Anadolu mutfağına ait bir yemek olarak tanıtılmaktadır. bkz. <http://kurumsal.kulturturizm.gov.tr/turkiye/malatya/neyenir/herse-asi>

³¹ Dörtdivan ağzında "yığma" kelimesi tek başına kullanılmaktadır. Taş veya toprak yığılarak sonradan oluşturulmuş tümsek veya tepe anlamına gelmektedir.

³² DS'de (DS X: 3711) "süme, sümeyi: boşuna körükörüne"

2. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Bolu ve Dörtdivan Yöresine Ait Sözler

Seyahatname'de adı geçen Bolu ve Tosya, günümüz ağız çalışmalarında Batı Grubu Ağızları içerisinde değerlendirilmektedir. Daha çok fonetik ağırlıklı olarak yapılan bir değerlendirmeye göre Bolu ağzına Batı Grubu Ağızları'nın üçüncü alt grubunda, Tosya ağzına ise söz konusu ağız grubunun dördüncü alt grubunda yer verilmektedir (Karahana, 1996: 158-164). Günümüzde Bolu iline bağlı bir ilçe olan Dörtdivan'ın ağız özellikleri konusunda ise herhangi bir akademik çalışma (yüksek lisans veya doktora tezi) bulunmamaktadır.³³

Hasan Eren (1972: 116) "Evliya Çelebi'nin verdiği sözlükle ilgili olarak üzerinde durulması gereken en önemli sorun, verilen örneklerin söz konusu ağızlarda kullanılıp kullanılmadığı sorunudur" demektedir. Yazar bu soruna olumlu bir karşılık vermek gerektiğini söylemekte ve Seyahatname'de verilen biçimlerin büyük bölümünün günümüzde de Tosya, Bolu ve Dörtdivan çevrelerinde kullanıldığını ifade etmektedir.

Çalışmamızın Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki Bolu ve Dörtdivan yöresine ait sözleri ele aldığımız bu bölümünde, *Lisân-ı Istilâh-ı Etrâk-ı Tosya ve Bolu ve Dördüvân* başlıklı söz listesinde yer alan 101 örneğin günümüz Bolu ve Dörtdivan ağızlarındaki durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, söz konusu listede yer alan örneklerden, *Derleme Sözlüklerinde* ve kaynak kişilerle yapılan görüşmelerle, sahada (Dörtdivan ağzında) tespit edilenler değerlendirmeye alınmıştır. Bolu ve Dörtdivan ağızlarına özgü olduğu düşünülen kelimeler, Evliya Çelebi'nin Seyahatname'de verdiği açıklama ve ilgili örneğin her üç yazmadaki yerini gösteren sayfa ve satır numaralarıyla birlikte; eserlerinde ilgili söz listesinin tamamına yer veren Dankoff (2004) ve Kurşun, Kahraman ve Dağlı'nın (2006) eserlerindeki söz konusu örnekleri okuyuş biçimleri de verilmiştir. Seyahatname'deki *Lisân-ı Istilâh-ı Etrâk-ı Tosya ve Bolu ve Dördüvân* başlıklı söz listesinde yer alan ve Bolu ve Dörtdivan ağızlarında özgü olduğunu düşündüğümüz sözler şunlardır:

aydıncı: şeyh (BK 304 278b, 1-2; HBA 448 59b, 1-2; PP 458 58a, 33-34). Kelime, Dankoff'un (2004: 291) listesinde "aydıncı: şeyh" şeklinde yer almış; Kurşun, Kahraman ve Dağlı (2006: 91) tarafından ise "aydıncı: şeyh" şeklinde aktarılmıştır. *Derleme Sözlüğünde* (DS I: 411) Bolu'dan derlenen sözler arasında "şeyh" kelimesinin karşılığı olarak "aydıhnebi" yer almaktadır. Söz konusu bu biçimin ilk kısmı olan "aydıh", *Seyahatname'deki* "aydıncı" biçimini çağrıştırmaktadır.

ballı darı: incir (BK 304 278b, 5-6; HBA 448 59b, 5-6; PP 458 58b, 1-2). Hem Dankoff (2004: 292) hem de Kurşun, Kahraman ve Dağlı (2006: 91) tarafından "ballı darı: incir" şeklinde aktarılmıştır. *Derleme Sözlüğünde* (DS II: 510) "incir" kelimesinin karşılığı olarak Bolu'dan derlenen sözler arasında "ballıdarı" ve "ballıbadan" şekilleri yer almaktadır. "Ballıdarı" biçimi Sivas ve Konya'da da kullanılmaktadır. Ayrıca *Derleme Sözlüğünde* (DS II: 510), kelimenin İzmir'den derlenmiş "ballışığa", Bursa'dan derlenmiş "ballışık" ve Kastamonu'dan derlenmiş "ballışapa" biçimleri de yer almaktadır.

boduç: ağaç bardak (BK 304 278b, 13-14; HBA 448 59b, 13-14; PP 458 58b, 9-10). Dankoff'un (2004: 292) listesinde "boduç" kelimesi "ağaçba(r)dak" şeklinde verilmiş; Kurşun, Kahraman ve Dağlı (2006: 92) tarafından da "boduç: ağaç bardak" şeklinde aktarılmıştır. *Derleme Sözlüğüne* (DS II: 718, 720) bakıldığında "boduç" kelimesinin Anadolu'nun birçok yerinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kelimenin Bolu'dan derlenmiş biçimi "çam ağacı veya topraktan yapılmış küçük testi, yuvarlak kulpsuz testi" açıklamasıyla yer almaktadır.

³³Serdar Bulut, Türkiye Türkçesi Ağızları Üzerine Çalışma Yapılmayan İl ve İlçeler, *Turkish Studies* (8)1 2013, s.1129-1149.

Günümüzde Dörtdivan ağzında *boduç* kelimesi “emzikli ve saplı su kabı” anlamında kullanılmaktadır. Bu kullanım Dankoff’un (2004: 89) Seyahatname’den aktardığı “lisân, î türki’de emzikli bardaklara boduç derler” ifadesiyle örtüşmektedir.

cibâr: aru (BK 304 278a, 35-36; HBA 448 59a, 32-35; PP 458 58a, 31-32). Dankoff’un (2004: 292) listesinde “cibar: arık” şeklinde yer alan kelime ve açıklaması, Kurşun, Kahraman ve Dağlı (2006: 91) tarafından “cibâr: aru” şeklinde okunmuştur. Derleme Sözlüğünde (DS III: 871) bu kelimeyle ilgili olarak tespit ettiğimiz Bolu ve Konya’dan derlenmiş “cebar: bal arısı ve Konya’dan derlenmiş “cebar: eşek arısı” ibareleri yer almaktadır.

cılız: küçük (BK 304 278a, 33-34; HBA 448 59a, 32-33; PP 458 58a, 29-30). Kelime Dankoff’un (2004: 291) listesinde ve Kurşun, Kahraman ve Dağlı’nın (2006: 91) yayınında “cılız: küçük” şeklinde yer almaktadır. *Derleme Sözlüğünde* (DS III: 912) Bolu’nun Gerede ve Mengen ilçelerinden derlendiği belirtilen “cılız” kelimesi “yeni doğmuş küçük çocuk” açıklamasıyla yer almıştır. *Derleme Sözlüğündeki* “yeni doğmuş küçük çocuk” ifadesi (çok da düzgün olmayan bir açıklama olsa da) “bebek” terimine karşılık gelmektedir. Dörtdivan’da da cılız kelimesi, Gerede ve Mengen’deki anlamlarıyla günümüzde de kullanılmaktadır.

Çalab hakkı: Allâh hakkı (BK 304 278a, 35-36; HBA 448 59a, 34-35; PP 458 58a, 31-32). Dankoff’un (2004: 291) listesinde “Çalab hakkı: Allâh hakkı” şeklinde yer alan bu kelime grubu, Kurşun, Kahraman ve Dağlı (2006: 91) tarafından “Çalab hakkı: Allâh hakkı” şeklinde verilmiştir. Çalab kelimesi *Yeni Tarama Sözlüğünde* (1983: 49) “Çalap: Tanrı, Allah” şeklinde yer almaktadır.

Seyahatname’deki Bolu ve Dörtdivan’dan derlenmiş sözleri açıklama konusunda 15. yüzyılda Bolu’da yaşamış olan ve yöre halkı üzerinde önemli etkisi bulunan Kemal Ümmi’nin eserlerindeki dil özelliklerini de burada anmak yerinde olacaktır. Aktan’a (2006: 96) göre Kemal Ümmi, “şiirlerinde sade bir Türkçe kullanmış, aruz vezniyle yazmış olmasına rağmen halkın dilinden uzaklaşmamış, usta bir şairdir.” Yazar, Kemal Ümmi’nin *Makâlât* adlı eserinde yaptığı incelemede “Allah” kelimesinin on beş kez; “Çalap” kelimesinin ise on iki kez geçtiğini tespit etmiştir (Aktan, 2006: 105).

çelirdi: bağıdı (BK 304 278b, 9-10; HBA 448 59b, 9-10; PP 458 58b, 5-6). Dankoff’un (2004: 292) listesinde “çelirdi: bağıdı” şeklinde yer alan bu kelime, Kurşun, Kahraman ve Dağlı (2006: 92) tarafından da “çelirdi: bakdı” şeklinde okunmuştur. *Derleme Sözlüğünde* (DS III: 1121) “çelermek” kelimesi Bolu’dan derlenen “hayvanların çok yiyip ölmesi, büyüyüp gelişmek” gibi anlamlar yanında; “sinirlenerek gözlerini açıp bağırarak” anlamıyla da yer almaktadır. *Tarama Sözlüğünde* (TS II: 860) ise kelimenin “çerermek” biçimi yer almakta; bununla ilgili olarak çeşitli eserlerde kelimeye yüklenen “göz açılıp parlamak” anlamındaki on iki örnek sıralanmaktadır. *Tarama Sözlüğünde* ayrıca, “çereri bakmak: gözlerini fazla açıp bakmak” kullanımı da iki örnekle yer almaktadır.

Dörtdivan ağzında *çelermek* kelimesi bugün de varlığını sürdürmekte ve “büyüyüp gelişmek” anlamında kullanılmaktadır.

çep: göç (BK 304 278b, 17-18; HBA 448 59b, 17-18; PP 458 58b, 13-14). “Çep” kelimesi hem Dankoff’un (2004: 292) listesinde hem de Kurşun, Kahraman ve Dağlı’nın (2006: 92) eserinde “çep: güç” şeklinde yer almıştır. *Derleme Sözlüğünde* (DS III: 1140) “çep” kelimesiyle ilgili olarak Elazığ, Bolu ve Mardin’den yapılan derlemeler yer almaktadır. Sözlüğe göre kelimenin Bolu’dan derlenmiş biçimi yörede “göç” anlamında kullanılmaktadır. Kelimeye Bolu’da yüklenen bu anlam da “çep”in Seyahatname’deki örneğin de “göç” olması ihtimalini güçlendirmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

çoğaç: güneş (BK 304 278b, 5-6; HBA 448 59b, 5-6; PP 458 58b, 1-2). Kelime, Dankoff'un (2004: 292) listesinde "çoğaç: güneş" şeklinde yer almış; Kurşun, Kahraman ve Dağlı (2006: 91) tarafından da "çoğaç: güneş" şeklinde okunmuştur. *Derleme Sözlüğünde* (DS III: 1256) kelimenin Denizli, Konya, İçel, Bolu, Eskişehir, Gümüşhane ve İzmir'den derlenen "çoğaç", "çoaç" ve "çoğaş" biçimleri yer almaktadır. Kelime Denizli, Konya, İçel ve Bolu'da "güneş", Eskişehir ve Gümüşhane'de "sıkıntılı hava, boğucu sıcak"; Denizli ve İzmir'de ise "güneşlenen yer anlamında kullanılmaktadır. Sözlükte, Bolu'dan yapılan derlemenin "çoaç" ve "çoğaş" şeklinde iki farklı biçimi yer almaktadır. Birinci biçim için derleme yeri olarak Bolu, ikinci biçim için ise Deveviran/Bolu kayıtlıdır.

Eren (1972: 28) "çoğaç" sözünün Anadolu'da "çuvaş" biçiminin de kullanıldığını ve Türkçe kökenli olduğunu belirterek; sözün eski kaynaklarda kullanıldığını, buna göre de Evliya Çelebi'nin verdiği "çoğaç" kelimesinin bölge ağızlarına ait olduğunu ifade etmektedir. Eren'in sözünü ettiği bu eski biçimler, *Tarama Sözlüğünde* (TS II: 930, 931) "çoğaç (çoğaş): 1. Güneş, gün ışığı, 2. Güneş dokunan, güneşe karşı olan, güneşi eksik olmayan (yer)" anlamlarıyla örneklendirilmiştir.

dehle: gözet (BK 304 278a, 33-34; HBA 448 59a, 34-35; PP 458 58a, 29-30). Kelime hem Dankoff (2004: 291) hem de Kurşun, Kahraman ve Dağlı (2006: 91) tarafından "dehle: gözet" şeklinde verilmiştir. *Derleme Sözlüğünden* (DS IV: 1404, 1405) "dehle" kelimesinin *Seyahatname'de* yer alan biçim ve anlamıyla günümüz Anadolu ağızlarında da yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kelime, "dehle" biçimi ve "gözetlemek, gözlemek, dikkatle bakmak, takip etmek" anlamıyla Bolu'yla birlikte Afyon, Isparta, İzmir, Burdur, Denizli, Tokat, Eskişehir, Kocaeli, Çorum, Samsun, Trabzon, Yozgat, Konya ve Tokat ağızlarından derlenmiştir.

dızıldım: darıldım (BK 304 278b, 11-12; HBA 448 59b, 11-12; PP 458 58b, 7-8). Kelime, Dankoff'un (2004: 292) listesinde "dızıldım: darıldım"; Kurşun, Kahraman ve Dağlı'nın (2006: 92) listesinde ise "dızıldım: darıldım" şeklindedir. *Derleme Sözlüğündeki* (DS IV: 1477) Kastamonu (Tosya), Sinop, Sivas ve Kırşehir'den yapılan ve "canı sıkılmak" anlamına gelen "dızılmak" *Seyahatname'deki* anlama en yakın derlemedir. "Dızıldım" kelimesinin otuz kırk yıl öncesine kadar Gerede ilçesinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

dikdük: kiraz kurusu (BK 304 278b, 3-4; HBA 448 59b, 3-4; PP 458 58a, 35-36). Kelime, Dankoff'un (2004: 292) listesinde "dik dük: kiraz kurusu"; Kurşun, Kahraman ve Dağlı'nın (2006: 91) listesinde ise "dikdük: kiraz kurusu" şeklinde yer almıştır. *Derleme Sözlüğünde* (DS IV: 1484) kelimenin Konya'dan derlenmiş "dikdük", Bolu'nun Gerede ilçesine bağlı Aşağıovacık köyünden derlenmiş "dikdöh" biçimleri yer almaktadır.

dombak: kestâne (BK 304 278b, 7,8; HBA 448 59b, 7,8; PP 458 58b, 3,48 (dombak)). Kelime, Dankoff'un (2004: 292) listesinde "dombak: kestâne"; Kurşun, Kahraman ve Dağlı'nın (2006: 92) listesinde ise "dombak: kestâne" şeklinde yer almıştır. *Derleme Sözlüğünde* (DS IV: 1602) kestane anlamına gelen Gerede'den derlenmiş "dunbak" kelimesi yer almaktadır. Kelimenin Konya'dan (Sulutaş/Sille) derlenmiş biçimi "dumbak"tır.

Seyahatname'de "dombak" kelimesiyle aynı satırda (BK 304 278b, 7-8; HBA 448 59b, 7-8), dikenli kestane" anlamına geldiği belirtilen "tüglice donbak" da yer almaktadır. Bu kelime Dankoff'un (2004: 292) listesinde "tüglice donbak: dikenli kestâne"; Kurşun, Kahraman ve Dağlı'nın (2006: 92) listesinde ise "tüglice donbak: dikenli kestâne" şeklinde verilmiştir. BK ve HBA 448 nüshalarında Evliya Çelebi'nin söz konusu kelimelerden "kestane" anlamına gelenin yazımında "م"; "dikenli kestane" anlamına gelenin yazımında ise "ن" harfini tercih ettiği görülmektedir. PP 458 nüshasında ise her iki biçimin yazımında da "ن" harfi kullanılmıştır.

döngel: muşmula (BK 304 278b, 13-14; HBA 448 59b, 13-14; PP 458 58a, 9-10). Kelime ve karşılığı, hem Dankoff'un (2004: 292) hem de Kurşun, Kahraman ve Dağlı'nın (2006: 92)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8 / 7 Summer 2013

listesinde “döngel: muşmula” şeklinde geçmektedir. *Derleme Sözlüğü*nden (DS IV: 1584) standart dildeki “muşmula”nın karşılığı olarak “döngel”in Isparta, Manisa, İzmir, Muğla, Balıkesir, Bilecik, Zonguldak, Kastamonu, Artvin gibi birçok Anadolu ağzı yanında eskiden Bolu’nun ilçeleri olan Düzce ve Göynük’ten de derlendiği anlaşılmaktadır. Beşbıyık, muşmula, döngel şeklinde adlandırılan meyveye günümüzde Dörtdivan’da yaygın olarak “döngel” denilmektedir.

ğaflı: araba (BK 304 278a, 33-34; HBA 448 59a, 32-33; PP 458 58a, 29-30). Kelime, Dankoff’un (2004: 291) listesinde “ğaflı: araba”; Kurşun, Kahraman ve Dağlı’nın (2006: 91) listesinde ise “ğanlı: araba” şeklinde yer almıştır. *Derleme Sözlüğü*nde (DS VI: 1914) Konya’dan derlenmiş “ganlı” biçimi “büyükbaş hayvan koşulan iki tekerlekli araba” açıklamasıyla yer almıştır.

Dörtdivan’da kelimenin “gāni” biçimi “çocuklar için yapılan dört ağaç tekerlekli araba”ya karşılık gelmektedir. Ancak yöredeki çeşitli anlatılarda geçtiğini tespit ettiğimiz “gāni”nin yakın zamana kadar “öküzlerin çektiği iki tekerlekli araba” anlamında da kullanıldığı anlaşılmaktadır.³⁴

göblez: yavru köpek (BK 304 278b, 3-4; HBA 448 59b, 3-4; PP 458 58a, 35-36). Kelime, Dankoff’un (2004: 291) listesinde “göblez: yavru köpek”; Kurşun, Kahraman ve Dağlı’nın (2006: 91) listesinde ise “köplez: yavru köpek” şeklinde yer almıştır. *Derleme Sözlüğü*nde (DS VI: 2140, 2141) kelimenin Seyahatname’deki bu şekli yanında Anadolu ağızlarından derlenmiş “gobel, gobez, goblez, godük, gobez, golez, goplez, göbel, göbelez, göbez, göbles, göbül, göcen, göğlez, göğlez, gökbes, gölbeş, gölez, göpül, görbez, göriz, gövlez, göylez” biçimleri de yer almıştır. Bunlardan “göylez” (Kıbrısık), “göğlez” (Bolu) ve “gövlez” (Gerede) Bolu’dan derlenen biçimlerdir.

*Derleme Sözlüğü*nden, kelimenin birbirine oldukça yakın çeşitli biçimlerinin Anadolu ağızlarında köpek tavşan, kurt ayı vb. hayvanların yavruları için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dörtdivan’da da *köpek yavrusu* için “göblez”, “gövlez” ve “göbül” biçimleri kullanılmaktadır. “Göcen” biçimi ise *tavşan yavrusu* anlamında kullanılmaktadır. Yine *Derleme Sözlüğü*nde (DS VI: 3407, 3408) sadece Bolu’dan tespit edilen “patan” kelimesinin *ayı yavrusu*, “patanak” kelimesinin ise hem *ayı* hem de *domuz yavrusu* için kullanıldığı görülmektedir. Dörtdivan’da da *ayı yavrusu* için “patanak” kelimesi kullanılmaktadır.

“Gövlez” biçimine Bolu ağzı konusunda çalışmalar yapan Japon Türkolog Hayasi’nin (1988) Bolu’dan yaptığı derlemelerde de rastlanmaktadır. Yazarın yaptığı ve konusu köpekler olan bir derlemede, kaynak kişi tarafından bir yaşına kadar olan köpeklerin “gövlez” olarak adlandırıldığı ifade edilmektedir (Hayasi, 1988: 22).

göynimiş: olmuş meyve (BK 304 278b, 9-10; HBA 448 59b, 9-10; PP 458 58b, 5-6). Kelime, hem Dankoff’un (2004: 292) listesinde hem de Kurşun, Kahraman ve Dağlı’nın (2006: 92) listesinde “göynimiş: olmuş meyve” şeklinde yer almıştır. *Derleme Sözlüğü*nde (DS VI: 2173) “göynümek” kelimesi “toplandığı zaman sert olan meyveler kendi kendine fazla olgunlaşmak, yumuşamak” açıklamasıyla yer almıştır. Kelimeyle ilgili derlemeler ise Aydın, Balıkesir, Bursa, Bolu, Kastamonu, Bilecik, Çorum, Sinop, Amasya, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Konya, Edirne ve Kırklareli’den yapılmıştır.

Dörtdivan’da kelimenin “göynümek” şeklinde fiil ve “göynümüş” şeklindeki isim biçimleri aynı anlamda bugün de yaşlı kişilerce kullanılmaktadır.

³⁴ Bu anlatılardan biri ilçeye bağlı Çetikören köyünün bir yayla göçüyle ilgilidir. Anlatmaya göre “Aladağ” olarak adlandırılan yaylanın yerleşim yeri şimdiki yerinden daha yukarıda (ileride) bir yerde imiş. Ancak bir göç sırasında eşyaları taşıyan ve önde bulunan “goça gāni” yaylanın şimdiki yerinde kırılmış ve sonuçta yayla yeri olarak burası kullanılmaya başlanmıştır.

hörpüldedir: içer (BK 304 278b, 15-16; HBA 448 59b, 15-16; PP 458 58b, 11-12). Kelime, Dankoff'un (2004: 292) listesinde "hörpüldedir: içer"; Kurşun, Kahraman ve Dağlı'nın (2006: 92) listesinde ise "hürpüldedir: içer" şeklinde yer almıştır. *Derleme Sözlüğünde* (DS VI: 1935) çeşitli illerden derlenmiş "hörpüldetmek: ses çıkararak içmek" biçimi ve açıklaması yer almaktadır. *Sözlükte* bu maddede Bolu ve Dörtdivan'dan yapılmış derleme yer almamaktadır.

Dörtdivan ağzında "höpürdetmek" biçimi *Derleme Sözlüğü*yle aynı anlamda günümüzde de kullanılmaktadır.

kaç: kuru (BK 304 278b, 9-10; HBA 448 59b, 9-10; PP 458 58b, 5-6). Kelime, Kelime, hem Dankoff'un (2004: 292) listesinde hem de Kurşun, Kahraman ve Dağlı'nın (2006: 92) listesinde "kaç: kuru" şeklinde yer almıştır. *Derleme Sözlüğünde* (DS VIII: 2598-2599) kak kelimesi "meyve kurusu" (Göynük) ve "dilim, parça" (Düzce) anlamlarıyla Bolu'dan derlenmiş veriler arasında yer almaktadır. Kelimeye Hayasi'nin (1988) Bolu'dan yaptığı derlemelerde de rastlanmaktadır. Yazarın Kozlu köyünden yaptığı derlemede "*Gamaları hoşuyâ da iki kak yapıya, ağaçları yē.*" cümlesinde geçen söz "parça" anlamına gelmektedir (Hayasi, 1988: 24-6).

Dörtdivan yöresinde kelimenin "gak" biçimi elma armut gibi meyve isimleriyle birlikte "alma gaki", "armut gaki" şeklinde ve "parça" anlamında; "gak hoşafı" şeklindeki kullanımıyla da kuru meyve anlamında kullanılmaktadır.

kakaç: paştırma (BK 304 278b, 9-10; HBA 448 59b, 9-10; PP 458 58b, 5-6). Kelime, Dankoff'un (2004: 292) ve Kurşun, Kahraman ve Dağlı'nın (2006: 92) listelerinde "kakaç: paştırma" şeklinde yer almıştır. *Derleme Sözlüğünde* (DS VIII: 2599-2600) "kakaç: paştırma, kurutulmuş et" kelimesinin derlendiği yerler arasında Bolu da bulunmaktadır.

Dörtdivan'da "gakaç gibi olmak" deyiminde geçen kakaç kelimesi ise "kuruyarak veya katılaşılar sertleşmek" anlamına gelmektedir.

kekremisi: şarâb (BK 304 278b, 15-16; HBA 448 59b, 15-16; PP 458 58b, 11-12). Kelime, Dankoff'un (2004: 292) listesinde "kekremisi: şarâb"; Kurşun, Kahraman ve Dağlı'nın (2006: 92) listesinde ise "kekremisi: şarâb" şeklinde yer almıştır. *Derleme Sözlüğünde* (DS VI: 1935) Kıbrıs'tan derlenmiş "kekremiş su" "biçimi yer almaktadır. Dörtdivan'da "kekremisi" kelimesi "ekşi tat" anlamında bugün de kullanılmaktadır.

kelem: lahanâ (BK 304 278b, 5-6; HBA 448 59b, 5-6; PP 458 58b, 1-2). Kelime, Dankoff'un (2004: 292) listesinde "kelem: lahanâ"; Kurşun, Kahraman ve Dağlı'nın (2006: 92) listesinde ise "kelem: lahana" şeklindedir. *Derleme Sözlüğünde* (DS VIII: 2727) birçok Anadolu ağzından derlenen "kelem" in, Bolu'dan derlendiği yer ise Mudurnu ilçesidir. Dörtdivan'da ise bugün "kelem, kelem turşusu, kelem dolması, kelem cibisi" biçimleri kullanılmaktadır.

kirman: ig (BK 304 278b, 17-18; HBA 448 59b, 17-18; PP 458 58b, 13-14). Kelime, Dankoff'un (2004: 292) listesinde "kirman: ig"; Kurşun, Kahraman ve Dağlı'nın (2006: 92) listesinde ise "kirmân: ig" şeklindedir. Kirman, "Elde yün eğirmeye yarayan araç" anlamıyla çeşitli Anadolu ağzlarıyla birlikte Bolu'nun Mudurnu ilçesinden de derlenmiştir (DS VIII: 2880). Dörtdivan ve Gerede'de de aynı anlamda kullanılmaktadır.

muşmul: temiz (BK 304 278b, 17-18; HBA 448 59b, 17-18; PP 458 58b, 13-14). Kelime, Dankoff'un (2004: 292) listesinde "muşmul: temiz"; Kurşun, Kahraman ve Dağlı'nın (2006: 92) listesinde ise "musmul: temiz" şeklinde verilmiştir. *Derleme Sözlüğünde* (DS IX: 3190, 3191) "mısmıl" maddesinde verilen "temiz" ve "eti yenilebilen" anlamlarıyla ilgili Bolu'dan bir derleme yer almamaktadır.

Dörtdivan yöresinde "mundar" ve "musmul" kelimeleri karşıt anlamlı olarak kullanılmaktadır. Yörede "musmul"un "eti yenilebilen" anlamı sıklıkla kullanılsa da; "musmul"un

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

karşıtı olarak kullanılan “mundar” kelimesi bu anlam dışında köpek vb. hayvanların değđiđi kap”; “mundar etmek” kullanımında “bir işi başaramamak” vb. başka anlamlarda da kullanılmaktadır. Murdar veya Dörtdivan’da kullanıldığı biçimiyle “mundar”la ilgili söz konusu kullanımlar, “musmul”un“temiz” ve “iyi, güzel” anlamlarının da yörede kullanıldığının göstergesi durumundadır.

şarığı burma: baklava gibidir (BK 304 278b, 13-14; HBA 448 59b, 13-14; PP 458 58b, 9-10). Kelime, Dankoff’un (2004: 292) listesinde “şarığı burma: baklava gibidir”; Kurşun, Kahraman ve Dağlı’nın (2006: 92) listesinde ise “şarığı burma: baklava gibidir” şeklinde verilmiştir. *Güncel Türkçe Sözlükte* “şarığıburma”ya “burma sarık biçimi verilmiş bir çeşit hamur tatlısı, burma” şeklinde bir açıklama getirilmiştir. *Derleme Sözlüğünde* (DS X: 3545) ise Konya, Tokat, Çankırı, Kastamonu ve Gümüşhane’den derlenmiş biçimler “bir çeşit yufka tatlısı” ortak anlamıyla yer almıştır. Dörtdivan yöresinde “sarı burma” olarak bilinmektedir.

şıkı: bulğur (BK 304 278b, 13-14; HBA 448 59b, 13-14; PP 458 58b, 9-10). Dankoff’un (2004: 292) listesinde “şıkı: bulğur” şeklinde yer alan kelime, Kurşun, Kahraman ve Dağlı’nın (2006: 92) listesinde de benzer şekilde “sıkı: bulğur” şeklinde yer almıştır. *Derleme Sözlüğünde* (DS X: 3605) bulğur karşılığı olarak “sıkı” sadece, Bolu’dan yapılmış bir derleme olarak yer almaktadır. Isparta’dan (Barla/Eğridir) yapılan derlemeye göre de kelime yörede “bulğur pilavı anlamına gelmektedir.

söykenenek: yaşdığ (BK 304 278b, 15-16; HBA 448 59b, 15-16; PP 458 58b, 11-12). Dankoff’un (2004: 292) listesinde kelime “söykenenek: yaşdığ” şeklinde verilmiş ancak dipnot düşölerek okunuşunun “söykenek” şeklinde olduğu belirtilmiştir. Kurşun, Kahraman ve Dağlı’nın (2006: 92) listesinde ise kelime ve açıklaması “söykenenin: yasdık” şeklinde yer almıştır. *Derleme Sözlüğünde* (DS X: 3683) “söykenek: yastık” sadece, Bolu’dan yapılmış bir derleme olarak yer almaktadır.

söyken: yaşdan (BK 304 278b, 15-16; HBA 448 59b, 15-16; PP 458 58b, 11-12). Kelime Dankoff’un (2004: 292) listesinde “söyken: yaşdan” şeklinde; Kurşun, Kahraman ve Dağlı’nın (2006: 92) listesinde ise “söyken: yasdık” şeklinde verilmiştir. *Derleme Sözlüğünde* (DS X: 3683) Mudunu/Boludan derlenen “söykenmek” kelimesi “uzanmak, yatmak, yaslanmak” anlamlarına gelmektedir.

Dörtdivan’da “söykeye almak” biçimi *Derleme Sözlüğünde* de geçen desteklemek anlamında bugün de kullanılmaktadır.

toğ toğ: havān (BK 304 278b, 17-18; HBA 448 59b, 17-18; PP 458 58b, 13-14). Kelime, Dankoff’un (2004: 292) listesinde “toğ toğ: havān”; Kurşun, Kahraman ve Dağlı’nın (2006: 92) listesinde ise “toktok: havan” şeklindedir. *Derleme Sözlüğünde* (DS X: 3949) “toktok”, sadece Bolu’dan derlenmiş bir söz olarak ve *Seyahatname*’deki anlamıyla yer almaktadır.

töllice yumru: şeftālöl (BK 304 278b, 7-8; HBA 448 59b, 7-8; PP 458 58b, 3-4). Dankoff’un (2004: 292) listesinde “töllice yumru: şeftālöl”; Kurşun, Kahraman ve Dağlı’nın (2006: 92) listesinde ise “töllice yumru: şeftālöl” şeklinde yer almıştır. *Derleme Sözlüğünde* (DS X: 4009) “şeftali” kelimesinin karşılığı olarak Bolu’dan derlenmiş ilk kelime “tölglöl tombalak”tır. Bu kelimeden başka “titli tombak, tölöl (Mudurnu) ve “tölöl tombalak” da “şeftali” karşılığı olarak *Derleme Sözlüğünde* (DS X: 4017) Bolu’dan derlenmiş kelimeler olarak yer almaktadır. Kelimenin, *Seyahatname*’de kullanılan biçimi “töllice yumru”ya benzeyen “tölöllice yumru” ise *Derleme Sözlüğünde* (DS X: 4017) sadece Mardin’den yapılmış bir derleme olarak yer almaktadır.

ün: āvāz (BK 304 278a, 33-34; HBA 448 59a,34-35; PP 458 58a, 29-30). Dankoff’un (2004: 292) listesinde “ün: āvāz”; Kurşun, Kahraman ve Dağlı’nın (2006: 92) listesinde ise “ün:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

âvâz" şeklindedir. *Tarama Sözlüğünde* (TS VI: 4069, 4073) "ses, yüksek ses, nida, avaz, sada" anlamlarıyla yer alan "ün" kelimesine 13., 19. yüzyıllar arasında yazılmış altmıştan fazla eserden alınmış örneklerle yer verilmiştir. *Derleme Sözlüğünde* (DS XI: 4066, 4067) ise kelimenin "seslenmek, çağırmak" anlamına gelen "ünmek", biçimi yer almakta; derleme yerleri arasında ise Bolu (Göynük ve İğneciler/Mudurnu) da bulunmaktadır. Seslenmek, çağırmak anlamındaki "ünmek" günümüzde Dörtdivan'da da kullanılmaktadır.

zıbar: yat (BK 304 278a, 33-34; HBA 448 59a, 32-33; PP 458 58a, 29-30). Kelime, Dankoff'un (2004: 292) listesinde "zıbar: yat"; Kurşun, Kahraman ve Dağlı'nın (2006: 91) listesinde ise "zıbar: yat" şeklinde yer almıştır. *Derleme Sözlüğünün* birinci ekinde (DS XII: 4833) "zıbarmak", "ölmek", "yatmak, uyumak" ve "düşmek" anlamlarıyla yer almıştır. "Yatmak, uyumak" anlamındaki derleme Kula/Muğla ve Bor/Niğde'den gerçekleştirilmiştir. Kelime *Seyahatname'deki* anlamıyla Dörtdivan'da günümüzde "yat zıbar" şeklinde "yat" fiiliyle birlikte kullanılmaktadır.

zilib: halı (BK 304 278b, 15-16; HBA 448 59b, 15-16; PP 458 58b, 11-12). Kelime, Dankoff'un (2004: 292) listesinde "zilib: halı"; Kurşun, Kahraman ve Dağlı'nın (2006: 92) listesinde de benzer şekilde "zilib: halı" şeklinde yer almıştır. *Derleme Sözlüğünde* (DS XI: 4386, 4387) "kilim, renkli uzun yolluk" anlamıyla "zili", şeklinde yer almıştır. Derlemelerin yapıldığı yerler ise Adana, Afyon, Aydın, Balıkesir, Çankırı, Denizli, Eskişehir, Gümüşhane, İçel, Konya, Kütahya, Uşak ve Yozgat'tır. Kelime, Dörtdivan'da "halı zili" şeklindeki biçimde kullanılmaktadır.

Sonuç

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin yukarıda yer verilen üç nüshası üzerinde gerçekleştirdiğimiz çalışmadaki tespitlerimiz de göstermektedir ki, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki *Lisân-ı Istılâh-ı Etrâk-ı Tosya ve Bolu ve Dördîvân* başlıklı söz listesinde yer alan sözlerin yaklaşık üçte birlik bölümü Bolu ve Dörtdivan ağızlarında bugün de varlığını sürdürmektedir. Bu tespitlere dayanarak, Seyahatname'nin Bolu ve Dörtdivan ağızlarından toplu olarak ve doğrudan örnekler sunan ilk eser olduğunu öncelikle belirtmek ve bu açıdan önemini bir kere daha vurgulamak gerekir. Üstelik Evliya Çelebi'nin bu örnekleri sunarken yanlış okumayı önlemek için örneklerin yazımında özel işaretler (hareke) kullanması dadikkate değer bir durumdur.

Evliya Çelebi'nin Bolu ve Dörtdivan ağızları konusunda verdiği örnekleri ele alırken Seyahatname'nin bir "gezi" kitabı olduğunu ve Evliya Çelebi'nin eserini hem kendine özgü hem de bu türe özgü bir üslup kullanarak kurguladığını da göz önünde bulundurmak gerekir. Nitekim Evliya Çelebi'nin söz konusu ağızlar ve bu ağızları kullananlar hakkındaki "bu boş manasız sözlerden başka nice bin uydurma kelimeleri vardır ki ne kadar bilgili adam olsa da bir kimsenin onların bir sözünü anlaması ihtimali yoktur. O bölgenin insanlarına mahsus tuhaf özel bir lehçedir" anlamına gelen (günümüz dil bilimince kabul görmeyecek) ifadelerini ancak bu çerçevede değerlendirmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- AKTAN, B. (2006). Kemal Ümmî Divânı'nın Makâlât Adlı Yazması ve Dil Özellikleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 20, 99-111.
- DANKOFF, R. (2004). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* (S. Tezcan, Katkılarla İngilizceden Çev.). İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 37.
- DEVELLİOĞLU, F. (1986). *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (7. Baskı). Ankara: Aydın Kitabevi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- DUMAN, M. (1995). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Türkçe Açısından Önemi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1995, 153-78.
- EREN, H. (1972). Evliya Çelebi ve Anadolu Ağızları. *Bilimsel Bildiriler*. Ankara: TDK Yayınları. 113-19.
- EVLİYA ÇELEBİ (1314). *Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi*. c.2. (Haz. Ahmed Cevdet) Dersaadet: İkdâm Matbaası.
- EVLİYA ÇELEBİ (2006). *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi, 2.Kitap,(2. Baskı)* (Haz.: Zekeriya Kurşun; Yücel Dağlı; Seyit Ali Kahraman). İstanbul: YKY.
- EVLİYA ÇELEBİ. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa 448, varak no: 59a-59b.
- EVLİYA ÇELEBİ. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa 458, varak no: 58a-5b.
- EVLİYA ÇELEBİ. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Topkapı Sarayı Müzesi, Bağdat Köşkü 304, varak no: 277a-278b.
- HAYASI, T. (1988). *A Turkish Dialect in North-Western Anatolia -Bolu Dialect Materials*,Tokyo: Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, Studia Culture Islamica 33.
- KARAHAN, L. (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: TDK Yayınları
- SÜME, M. (2013). *Evliya Çelebi'nin İzinde Bolu*, Ankara: Bengü Yayınları.
- TDK(1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- TDK (1993). *Derleme Sözlüğü*, (2.Baskı), I- XII. Ciltler, Ankara: TDK Yayınları.
- TDK (1996). *Tarama Sözlüğü II, IV ve VI. Ciltler*, Ankara: TDK Yayınları.
- TDK, *Güncel Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts
- TEKCAN, M. (2005). Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Diller ve Türk Lehçeleri. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 27. Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı. Erzurum. 67-75.

Kaynak Kişiler

- Adviye Bulut, 1965 doğumlu, ev hanımı
- Ali Sayın, 1966 doğumlu, şoför
- Ali Solmaz, 1924 doğumlu, çiftçi
- Ayşe Solmaz, 1971 doğumlu, öğretmen
- Emine Çakır, 1928 doğumlu, ev hanımı
- Hamdi Birgören, 1958 doğumlu, öğretim elemanı
- Hanife Köse, 1958 doğumlu, ev hanımı,
- Mehmet Yardımcı, 19658 doğumlu, çiftçi
- Müzeyyen Geyikçioğlu, 1943 doğumlu, ev hanımı
- Seher Er, 1938 doğumlu, ev hanımı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

